

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ

«юридичні гарантії» та «гарантії як спосіб забезпечення зобов'язань»

Т. Є. Крисань

кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена аналізу співвідношення юридичних гарантій з гарантією як способом забезпечення зобов'язань та дослідженню питання, чи відносяться гарантії та інші способи забезпечення до категорії юридичних гарантій, та як ці правові явища співвідносяться. Розгляд цих питань має значення не лише з позиції методологічних переваг, що представляються правильною систематизацією певного юридичного матеріалу, а й для розкриття суті відповідних явищ, для чіткості розуміння сутності кожного правового явища, кожної правової категорії.

Ключові слова: співвідношення, юридичні гарантії, забезпечення зобов'язань, категорії.

Стаття посвящена анализу соотношения юридических гарантий с гарантией как способом обеспечения обязательств и исследованию вопроса, относятся гарантии и другие способы обеспечения к категории юридических гарантий, и как эти правовые явления соотносятся. Рассмотрение этих вопросов важно не только с позиции методологических преимуществ, представляемых правильной систематизацией опреде-

ленного юридического матеріала, но и для раскрытия сущности соответствующих явлений, для четкости понимания сущности каждого правового явления, каждой правовой категории.

Ключевые слова: соотношение, юридические гарантии, обеспечения обязательств, категории.

The article analyzes the relationship between legal guarantees with guarantee as a way to ensure commitment and study questions whether the guarantees and other ways to ensure the category of legal guarantees, and how these relate to phenomena. Consideration of these issues is important not only from the standpoint of methodological advantages that seem correct systematization to certain material, but also to reveal the essence of the relevant phenomena for enhanced understanding of each legal phenomena, each legal category.

Keywords: value, legal guarantees of obligations categories.

Враховуючи, що діюче цивільне законодавство застосовує термін «гарантія» в якості способу забезпечення зобов'язань, виникає питання дослідження співвідношення юридичних гарантій з гарантією як способом забезпечення зобов'язань, яке є актуальним.

Поряд з гарантією прав інтересів кредиторів, банківською гарантією, гарантією якості товарів (послуг), гарантією прав замовника у будівельному підряді, гарантією безперешкодного розпорядження грошовими коштами, гарантій інтересів учасників корпоративних правовідносин та ін., існують способи забезпечення зобов'язань, серед яких є: гарантія, завдаток, порука та ін. Виникають питання, чи можливо припустити, що вищевказані спосо-

би, у тому числі «гарантії як спосіб забезпечення зобов'язань» володіють загальними родовими ознаками?

Дослідження цих питань є метою нашої статті та має значення для розкриття суті відповідних явищ, для чіткості розуміння сутності кожного правового явища, кожної правової категорії.

У літературі не існує чіткої позиції щодо визначень як юридичної гарантії, так і гарантії як способу забезпечення зобов'язань, що призводить до їх отождошення. Для встановлення співвідношення юридичної гарантії цивільних прав по відношенню до гарантії як способу забезпечення зобов'язань, необхідно визначитися, що є гарантією як спосіб забезпечення, та які риси характеризують її.

Відсутність у нормативно-правових актах положень, що визначають поняття гарантії як способу забезпечення зобов'язань, за наявності визначень окремих видів гарантії, потребує застосування методу схожості (відшукування загального, що властиво усім гарантіям).

Тлумачення юридичних гарантій здебільшого пояснює їх як поруку, забезпечення, зобов'язання про виконання чого-небудь різними способами, засобами охорони. Тому в юридичній літературі досі існують різні підходи з приводу неоднозначності визначення юридичних гарантій та отождошення з близькими правовими категоріями.

У національній доктрині гарантію як засіб забезпечення розглядали І. А. Безклубий, Т. В. Боднар, М. І. Брагинський, В. В. Вітрянський, Б. М. Денисенко, Л. О. Єсіпова, Л. Г. Єфімова, І. В. Спасібо-Фатеева.

Відповідно до статті 546 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) гарантія є одним із видів забезпечення виконання зобов'язань. Загальні положення гарантії регламентовані пар. 4

гл. 49 ЦК України. Перелік видів (способів) забезпечення зобов'язань, закріплений у чинному ЦК України, є невичерпним, серед них неустойка, застава, порука, гарантія, завдаток, притримання, факторинг.

Відповідно до положень ст. 1 Закону України «Про іпотеку» іпотека – це вид забезпечення виконання зобов'язання нерухомим майном, що залишається у володінні і користуванні іпотекодавця, згідно з яким іпотекодержатель має право в разі невиконання боржником забезпеченого іпотекою зобов'язання одержати задоволення своїх вимог за рахунок предмета іпотеки переважно перед іншими кредиторами цього боржника у порядку, встановленому цим Законом [1]. Отже, законодавче визначення іпотеки підкреслює, що іпотека – це не просто застава, а спеціальний механізм, який можна розглядати як різновид застави. Іпотекою забезпечуються вимоги, як за основним зобов'язанням, так і за стягненням шкоди, спричиненої невиконанням, зверненням стягнення на предмет іпотеки, утриманням предмета іпотеки і т. д. [2, с. 98].

Українському законодавству, як і країнам континентальної системи права, характерне поняття забезпечення без розмежування на категорії забезпечення та гарантії. Між тим, загальне поняття забезпечення зобов'язань в цивільному праві не однозначне.

Цивілісти радянського періоду робили спроби розширити зміст поняття забезпечення зобов'язань за допомогою введення в обіг таких понять, як «юридичні заходи (заходи загального порядку)», «додаткові забезпечувальні заходи», «спеціальні заходи». Так, О. С. Йоффе визначив, що виконання зобов'язань охороняється за допомогою юридичних заходів, що но-

сять примусовий характер (заходи загального порядку). Але контрагенти, вступаючи в зобов'язальне правовідношення, можуть забезпечити його за взаємною угодою певними додатковими забезпечувальними заходами, що застосовуються до тих зобов'язань, для яких вони спеціально встановлені законом або договором, що мають спеціальний характер і дозволяють домогтися виконання зобов'язання незалежно від того, чи заподіює його невиконання збитки кредиторів і чи є у боржника майно, на яке дозволено звернути стягнення в порядку примусового виконання судових або арбітражних рішень. Тому автор запропонував розуміти під забезпеченням зобов'язання «такие принимаемые к его исполнению меры, которые носят не всеобщий, а специальный, дополнительный характер и применяются не ко всем, а лишь к тем обязательствам, для которых они особо установлены законом или соглашением сторон» [3, с. 475].

Зарубіжне законодавство і міжнародна практика пропонують дещо інший підхід до визначення гарантії як способу забезпечення зобов'язання.

Є. А. Васильєва, розглядаючи зарубіжне законодавство, пропонує таке визначення гарантії: «гарантія (portefori, Garantie, idemnity) – це договірне зобов'язання, що має самостійний характер, відповідно до якого зобов'язана особа гарантує кредиторів від збитків при настанні певних умов (наприклад, при неплатоспроможності боржника)» [4, с. 307].

Більшість німецьких цивілістів визначають договір гарантії (Gewährvertrag) в якості самостійного (незалежного) договору, за допомогою якого гарант ручається за збитки, які можуть виникнути на сторо-

ні бенефіціара [5, с. 67]. Деякі німецькі правознавці виділяють інституціональну гарантію, що є забезпеченням стабільності (міцності) певних відносин, відмічаючи при цьому, що забезпечуваний інститут може належати не лише публічному праву, а й приватному праву. При цьому інституційна гарантія не є способом забезпечення зобов'язань. Проявом гарантії в приватноправових відносинах є договір гарантії [6, с.132].

Отже, аналіз законодавства, доктринальних підходів до гарантії як виду забезпечення зобов'язань дозволяє стверджувати, що гарантію розглядають як юридичний факт, з яким пов'язане виникнення зобов'язання гаранта; як саме зобов'язання, у якому гарант є боржником; як документ, у якому закріплений факт встановлення зобов'язальних правовідносин.

Але гарантію як спосіб забезпечення зобов'язань не можна розглядати в якості абсолютно незалежного зобов'язання. Інакше були б відсутні підстави відносити гарантію до числа способів забезпечення зобов'язань, а гарантія була б дійсно самостійною угодою.

Складність завдання визначення поняття «спосіб забезпечення зобов'язань», що відбиває деяку сукупність предметів, полягає у відносній самостійності існування цього поняття. Оскільки предмет, що охоплюється цим поняттям, може змінюватися. Недолік поняття «спосіб забезпечення зобов'язань» обумовлений відсутністю вичерпного переліку способів забезпечення зобов'язань, як наслідок відсутності предметної єдності. Як відомо, в цивільно-правовій доктрині виділяють не лише передбачені в законодавстві способи забезпечення зобов'язань, а й непередбачені, а також заходи оперативної дії [7, с. 52].

Проте за твердженням супротивників представленої позиції, заходи оперативної дії не мають ніякого відношення до способів забезпечення зобов'язань і є самостійним видом наслідків невиконання або неналежного виконання зобов'язань [8, с. 383].

На думку Б. М. Гонгалю, використання способу забезпечення зобов'язання: а) призводить до появи акцесорного зобов'язання; б) припускає можливість настання майнових наслідків; в) майнові наслідки можуть настати тільки у разі порушення боржником основного зобов'язання; г) до порушення способів забезпечення зобов'язання проявляє себе або стимулюванням боржника до виконання, або надання кредиторів упевненості в тому, що порушення зобов'язання не призведе до применшення його майнової сфери [10, с. 40].

Д. А. Торкін розглядає акцесорність в якості побічної ознаки способів забезпечення зобов'язань, при цьому поняття «акцесорність» і «забезпечувальне» зобов'язання не тотожні [9, с. 32].

Використовуючи поняття «акцесорність» в аспекті сутності способів забезпечення зобов'язань, слід визначитися, в чому саме проявляється акцесорність зобов'язання, що забезпечує. Як відомо, неустойка, за порука, утримання майна боржника, поручительство, банківська гарантія, завдаток забезпечують основне зобов'язання. Чи є це проявом акцесорності зобов'язання?

Етимологічне значення слова «акцесорне» пов'язане з латинським словом «accessorius», яке означає «додатковий», «придаточний», «приєднаний до чого-небудь».

Наявність такої ознаки акцесорного зобов'язання, як недійсність основного зобов'язання, спричиняє недійсність правочину щодо його забезпечення (п. 2 ст. 548 ЦК), дозволяє стверджувати,

що способи забезпечення зобов'язання є акцесорними. Отже, вважаємо, виключення ознаки акцесорності з числа засадничих ознак способів забезпечення зобов'язань є помилковим, оскільки для багатьох акцесорне зобов'язання проявляється саме в положенні п. 2 ст. 548 ЦК.

Засоби забезпечення, встановлені нормами гл. 49 ЦК України, і міри відповідальності, передбачені гл. 51 ЦК України, переслідують одну ціль – стимулювання боржника до виконання зобов'язань та захист інтересів кредиторів. Але з такою думкою не можна погодитися в зв'язку з тим, що не можна розглядати способи забезпечення зобов'язань, як і юридичні гарантії, в якості міри відповідальності, адже не всі види забезпечення виконують стимулюючу функцію. Так, вірно відзначає Б. М. Гонгало, що тільки неустойка та завдаток стимулюють боржника до реального виконання своїх зобов'язань, забезпечують права кредитора, в той час як інші засоби направлені охороняти виключно майнові інтереси кредитора (порука, банківська гарантія) [10, с. 9].

У національному законодавстві гарантія як вид забезпечення розглядається в якості юридичного факту, з яким пов'язане виникнення зобов'язань гаранта; самого зобов'язального правовідношення, в якому гарант є боржником. Отже, гарантія є саме способом забезпечення зобов'язань, оскільки це міра майнового характеру і забезпечує захист майнового інтересу кредитора у разі несправності боржника.

До найбільш суттєвих рис гарантії як виду забезпечення зобов'язань, слід віднести: гарантія як спосіб забезпечення зобов'язань є умовою; має майновий зміст; ціллю є захист інтересів кредитора; носить додатковий (акце-

сорний) характер, забезпечує лише реальні (дійсні) зобов'язання.

Виокремлення характерних рис цивільно-правової гарантії, а саме: диспозитивність та рівність учасників правовідносин; застосування внаслідок реалізації фізичними особами свого суб'єктивного (суб'єктного) права; дозволеність – механізм дії цивільно-правового гарантування, заснований на використанні цілеспрямованих актів від самих суб'єктів цивільного права; пріоритетність гарантування відносно створення відповідних правових засобів; спрямованість не на примусові заходи, а на забезпечення матеріальних потреб правомочної особи (кредитора) дозволяє дійти висновку про видову приналежність гарантії як способу забезпечення зобов'язань до гарантій, що становлять предмет даного дослідження.

Враховуючи, що для повної реалізації суб'єктивного права важливим є реальне виконання суб'єктивних зобов'язань, не виключаючи одне одного, розуміємо, що мова про гарантованість суб'єктивного права може йти в разі як належного виконання зобов'язань, так і неналежного виконання.

Отже, способи забезпечення зобов'язань, які використовуються в цивільно-правових відносинах, є умовами, які представляють собою міру майнового характеру та забезпечують інтереси кредитора у випадку невиконання або неналежного виконання боржником своїх зобов'язань.

Визначившись з тим, що сутність юридичної гарантії може бути розкрита через забезпечення, слід зробити висновок про включення способів забезпечення виконання зобов'язань до юридичних гарантій. Цей висновок зроблено на підставі того, що по-перше, не можна запропонувати виключний

перелік юридичних гарантій, так як реалізація певної нормативної або договірної установи виконує забезпечуючу функцію для іншої установи, то мова йде про неї як про гарантію.

По-друге, юридичні гарантії розглядаються лише в тісному взаємозв'язку із об'єктами гарантування, а саме: цивільними права, обов'язками, діяльністю, законністю та ін., в такому разі ми не можемо виключати гарантування належного виконання зобов'язань через засоби забезпечення (неустойку, поруку, гарантію, заставу, притримання, задаток та ін. Отже, саме засоби забезпечення є гарантією (в широкому розумінні даного явища) майно-

вих інтересів кредиторів, що впливає на реалізацію суб'єктивних прав.

По-третє, правовою ціллю (правовим результатом) гарантії як способу забезпечення зобов'язання, є створення юридичних та економічних умов для поставлення кредитора в вигідніше положення та надійного забезпечення його інтересів.

Таким чином, юридичні гарантії є загальним поняттям стосовно видів забезпечення зобов'язань (незалежно від того, чи вони загальні чи спеціальні засоби), так як вищевказані риси повністю або частково стають ознаками способів забезпечення зобов'язань, до яких відноситься й гарантія.

Список використаної літератури

1. Максименко С. Т. Принципы реализации гражданских прав и обязанностей / С. Т. Максименко // Проблемы применения Основ гражданского законодательства и основ гражданского судопроизводства Союза ССР и союзных республик : Сб. материалов. – Саратов, 1971. – С. 39-45.
2. Про заставу : Закон України від 2 жовтня 1992 р. за станом на 20 червня 2007 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 47. – Ст. 642.
3. Анненков К. Н. Система русского гражданского права. В 3-х т. Т. III. : Права обязательственные. – Спб. Типография М. М. Стасюлевича, 1901. – 491 с.
4. Кізлова О. Застава у системі способів забезпечення зобов'язань / О. Кізлова // Юридичний вісник. – №2. – 2010. – С. 43-48.
5. Гражданское и торговое право капиталистических государств : учеб. / Отв. ред. Е. А. Васильева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Международные отношения, 1993. – 560 с.
6. Жоффре-Спиннози К. Основные правовые системы современности : пер. с фр. В. А. Туманова. – М. : Международные отношения, 2003. – 398 с.
7. Конвенция Организации Объединенных Наций о независимых гарантиях и резервных акредитивах : Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 11.12.1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua>
8. Илларионова Т. И. Механизм действия гражданско-правовых охранительных мер / Т. И. Илларионова. – Свердловск, 1980. – 84 с.
9. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право. Книга первая: Общие положения : Изд. 2-е, испр. – М. : Статут, 1999. – 848 с.
10. Гонгало Б. М. Учение об обеспечении обязательств. – М. : Статут, 2002. – 222 с.